

Prokop. D. (2019). Slepé skvrny: O chudobě, vzdělávání, populismu a dalších výzvách české společnosti.

Brno: Host.

Psát pro *Pedagogickou orientaci* – vědecký pedagogický časopis – recenzi na knihu, která je sociologická a současně popularizační (nikoli tedy primárně vědecké či odborné), může působit paradoxním dojmem. Přesto se domnívám, že publikace *Slepé skvrny* stojí za pozornost a v pedagogickém či sociálněpedagogickém prostředí půjde jistě o knihu, která vzbudí velký zájem.

Vztahovat se k problematice vzdělávání optikou nebo perspektivou sociologie není nikterak neobvyklé – připomeňme studie Pierra Bourdieuho, který se vztahoval ke kulturnímu a sociálnímu kapitálu, což je pro chápání významu vzdělávání zcela zásadní koncepce (Bourdieu, 1973; Fowler, 2000), Petera L. Bergera a Thomase Luckmanna, kteří svojí sociální konstrukcí reality změnili naše chápání konstrukce smyslu a významu školy (Berger & Luckmann, 1999; Slavík 2007), nebo z českého prostředí Radima Šípa a jeho knihu o vztahu školy a nacionalismu (Šíp, 2019). Sociologie se málokdy vměstná do kategorie „pedagogická literatura“, ale o to lépe je možné sledovat, jakým způsobem dokáže využít vnímání a chápání pedagogiky, jejího smyslu, významu, ale i společenského postavení.

V případě *Slepých skvrn* je postava Daniela Prokopa klíčová. Jde o sociologa, který se ale nebojí hovořit o společnosti v širokém kontextu, do kterého je nutné zahrnout i školy, a současně o člověka, který se na koncepci kurikulárních změn v českém školství osobně podílí. Jde o pedagogicky nejvlivnějšího sociologa v českém prostředí a bez ohledu na to, zda s ním budeme nebo nebudeme souhlasit, je více než žádoucí jeho texty znát a mít promyšlené.

Prokop je výzkumník, odborník na kvantitativní výzkumy, což přináší jinak esejisticky psané knize důležitý rozměr opory v datech. Opakovaně klade argumenty pro i proti, nabízí vlastní pohled, ale to, o co se důsledně snaží, je kotvení ve výzkumné realitě. Máme poměrně málo knih, které by se situaci ve společnosti a ve škole (tyto dvě složky u Prokopa zvláště souzní) věnovaly s takovou oporou v empirických poznatcích a současně jazykem eseje a s marketingem, který dokáže knihu dostat na stránky celostátních novin nebo zpravodajských portálů.

Domníváme se, že jde o knihu, která jistě vzbudí v mnoha ohledech společenskou diskusi, která bude brát školu jako partnera na jedné nebo druhé straně názorového spektra a že jako pedagogové, sociální pedagogové nebo filozofové výchovy bychom na tento spor měli být připraveni. Současně ale musíme mít stálou paměť, že před námi stojí kniha pocházející z dílny jednoho z nejzajímavějších českých mediálně aktivních sociologů a současně mající ambici promluvit k širokému okruhu čtenářů. Nelze tedy čekat vědecké dílo v německém slova smyslu, plné rigorózní přesnosti, přísnosti a metodologické ukázněnosti.

Prokop volí postup, jenž v předmluvě Josef Šlerka označuje za hermeneutický přístup k sociologii. Pomocí empirických dat a studií, velké metodologické zkušenosti, se autor snaží nabídnout způsob, jak porozumět společnosti, ve které žijeme. Činí tak slovníkem dostupným, zřetelně se opírajícím o běžně známé a kanonické sociologické konstrukty. V tomto ohledu se text také čte velice dobře – je sice koncipován esejisticky, ale čtenář jasně ví, odkud, kam a proč autor jde a v jakém myšlenkovém prostředí jsou jeho úvahy tvořeny.

Dříve, než se přesuneme k samotnému obsahu knihy, si dovolíme drobný metodologický komentář. Je zvykem, že knihy i články stavící na kvalitativních datech, jsou vnímány jako „upovídanejší“, ostatně metody hermeneutiky nebo fenomenologie, které se v této oblasti uplatňují, tomu nesporně nahrávají, a ty, které jsou postavené na kvantitativních datech, jsou více strohé – plné korelací, statistických testů a hypotéz. Toto pojetí se záměrně snaží Prokop otočit – ukazuje, že i o kvantitativních datech lze psát „úvahově“. Toto pojetí, jakkoli samozřejmě reflektuje popularizační styl, je k vidění u některých anglosaských autorů a do českého prostředí se zatím dostává velice málo. Přitom v žádném ohledu neplatí, že by „upovídánost“ byla znakem nekvality. Pro Prokopa jde naopak o přístup, který mu umožňuje skládat jednotlivé výzkumy vedle sebe a ptát se, co vypovídají o společnosti. Tento přístup je v jeho podání nesmírně vyzrálý, a i když je možné mu mnohé vyčítat (eklektičnost, ne vždy zcela artikulovanou hodnotovou pozici atp.), jde o příklad velice pěkně uchopeného metodologického cvičení. Snad autora příliš neurazíme, pokud řekneme, že i kdyby pro pedagoga nebyla kniha ničím zajímavá, tak do cvičení z metodologií a na metodologické semináře by se určitě dostat měla.

K metodologii si dovolíme doplnit ještě jednu drobnost – autor na mnoha místech vtahuje čtenáře do úvah o tom, proč některé modely fungují a jiné

nefungují, jakým způsobem musí konstruovat vzorek a jaké „drobnosti“ mohou způsobit, že výzkum je (nebo není) reprezentativní. Tato místa jsou opět dobře literárně zasazena do textu, takže čtenář nemá pocit, že se prodírá metodologickým textem, ale při vhodném uchopení – například na metodologickém semináři – může jít o velice dobrý zdroj. Domníváme se, že smyslem výuky metodologie v pedagogických vědách není primárně trénovat studenty na tvorbu výzkumů, ale dát jim jisté metodologické vidění světa. A tuto roli kniha Daniela Prokopa jistě nabídnout může, byť zkušený metodolog mnoho míst podepře dalšími příklady.

Současně samozřejmě nejde o dílo vědecké – mnoho věcí je zamlčeno, zjednodušeno nebo pominuto. Podle *Slepých skvrn* není možné navrhnout výzkum veřejného mínění, ale určitě lze získat vhled do dílčích částí jeho realizace. Jde tedy o snahu o předávání jistého myšlenkového stylu, nikoli o návod či replikovatelný postup.

Celá kniha je rozdělena do sedmi nestejně velkých kapitol. Prokop texty původně psal pro Salón v *Právu*; texty sice pro knižní vydání často podstatně upravil a pospojoval, ale je třeba říci, že svůj „kompilační charakter“ bohužel nezapřou. Mnoho témat, tezí nebo postřehů se v knize opakuje. To, co poprvé působí svěže a originálně, při třetí nebo čtvrté zmínce působí téměř nepatříčně. Dle našeho soudu jde o něco, co by bylo zřejmě možné odstranit pečlivější redakcí, byť by to vyžadovalo na některých místech další zásahy do textů. Ty jsou silné tím, že jsou většinou aktuální, takže poměrně dobře rozumíme tomu, proč se takové věci v textech objevují.

Domníváme se, že knize je možné vytknout tři další významné slabiny. Tou první je poznámkový aparát, který je oproti celé knize zpracován velice ledažbyle, chybí v něm některé odkazované výzkumy a jestliže chtěl Prokop vyvolat společenskou kritickou debatu, pak právě v této části kniha silně propadá. V nakladatelství Host přitom redakční práci zvládají obvykle na vysoké úrovni a je s podivem, že se kniha takto vůbec dostala na pulty knihkupectví. Jakkoli ji považujeme za jednu z nejlepších českých knih loňského roku, je tento hendikep poměrně významný, jen těžko omluvitelný tím, že jde o text popularizační.

Druhou slabinou textu, která je pevně dána jeho základním koncipováním, je eklektičnost. Prokop pracuje téměř výhradně s kvantitativními výzkumy, ale zcela pomíjí kvalitativní, které jsou na poli výzkumu chudoby, vzdělávání,

ale i v sociologii obecně zastoupeny také. Současně si vybírá, z jakého úhlu nasvítí složitý a mnohvrstevnatý problém. Jakkoli se snaží být zdrženlivý ve zkratkách a metaforách, jeho data a výzkumy ukazují jednoznačně určité společenské problémy, ale nezachycují je dost komplexně.

V tomto ohledu se jeví jako problematické i zvažování alternativních vysvětlení – Prokop často pracuje se schématem teze-námítka-odpověď, avšak již samotnou tezí nastaví chápání a vnímání problému. Námítky sice nehrají roli slaměných panáků, ale jsou spojené s onou základní optikou, kterou autor problém sleduje. Tím, že pracuje v eseji a ve zkratce, mohou jeho vysvětlení působit jako autoritativní prohlášení, jako teze hlásající, jak věci jsou, aniž by bylo možné se ptát znovu a jinak. Důvodem, proč takto Prokop pracuje, je dle našeho soudu i ona neochota sáhnout po kvalitativních výzkumech.

Všemi těmito námitkami ale nechceme říci, že jde o knihu špatnou – spíše, že svojí kvalitou a zajímavostí (ale i mediálním ohlasem) možná vyvolává očekávání, která není možné v omezeném rozsahu esejí naplnit. Čtenář musí k textu přistupovat mimořádně kriticky a vždy hledat druhý pohled v perspektivě radikálně odlišné, než se kterou pracuje autor.

Školství jako prostředí nerovnosti

Klíčová pro pedagogické prostředí je nesporně kapitola druhá (s. 67–90) nescoucí název *Školství*. Prokop se v ní dotýká hned několika otázek, které jsou pedagogickou veřejností vnímané jako kontroverzní nebo sporné. To, v čem může být jeho pohled cenný, je především optika sociologie, kterou na problémy ve školství nahlíží. Prokop neřeší didaktickou stránku určitého problému, není ani sociálním pedagogem. Jen se ptá, co se bude dít (nebo děje) se společností, pokud... Tento sociologický pohled je nesmírně zajímavý v tom, že mu umožňuje jistý odstup. Na jedné straně jde o odstup od toho, jak dané problémy technicky zvládnout, který ale současně dává jasné ponoření se do následků, pokud se s určitými problémy nedokážeme vypořádat.

V oblasti vzdělávání jako o prvním tématu hovoří o nerovnostech. Podle MŠMT jde o jeden z největších problémů současného vzdělávacího systému (*Hlavní směry vzdělávací politiky 2030+*, 2019) a Daniel Prokop je zřejmě nejvýraznější českou osobností, která tuto skutečnost dlouhodobě výzkumně i popularizačně otevírá. Ukazuje, že jsou zde přinejmenším dvě velké nerovnosti, se kterými musí stát něco dělat. Tou první jsou osmiletá gymnázia, která mimořádným způsobem petrifikují kulturní a sociální kapitál rodičů

(Prokop, 2019, s. 68–69). To, zda se dítě na gymnázium dostane, nebo nedostane, nerozhodují jeho kognitivní dovednosti, ale snaha rodičů (Prokop 2019, s. 72–74). Respektive je to právě zájem rodičů, který je pro úspěch zcela zásadní. Selektce ke vzdělávání nesporně patří, je ale problematická, pokud k ní dochází předčasně (Prokop, 2019, s. 70).

Prokop současně upozorňuje na fakt, že české školství si stojí ve srovnávacích testech na peníze do něj investované velice slušně. Problém ale je, že jeho tahouny jsou gymnázia, která se ale opírají právě o výše popsany problematický jev sociální selektce. Rozdíly jsou propastné, gymnazisté nebo žáci z tzv. nadaných tříd mají často významně lepší podmínky pro vzdělávání i přímo ve třídách, které jsou větší a technicky lépe vybavené.

Takto postavený selektivní proces má dva zásadní aspekty – nedokáže zachytit a podpořit skutečné talenty, ale podporuje jen ty, kteří pomoc systému potřebují spíše méně než více. Rodiče gymnazistů jsou většinou schopni se s dětmi učit, případně do jejich vzdělávání dále investovat. Naopak ti, kteří by předpoklady měli, zůstávají na školách často problematické úrovně. Přicházíme tedy o talenty a především zatěžujeme většinovou společnost předčasnou selekcí. Ta pak logicky vede ke skepsi ohledně inkluzivního vzdělávání (Prokop 2019, s. 77–82).

Za cenné považujeme, že od Prokopovi nejde o názorová prohlášení, ale o úvahy založená na mnoha citovaných výzkumech. Druhý problém s nerovností je geografický – zatímco vzdělávání je v mnoha krajích nadprůměrné, existují kraje, které nemají šanci dosahovat dobrých výsledků (Karlovarský či Ústecký) – nachází se s v nich mnoho škol, kde etnicky minoritní děti tvoří více než třetinu žáků, což vlastně téměř vylučuje jakoukoli inkluzivitu. Děti s vyšším sociálním a kulturním kapitálem do takových škol většinou nechodí a integrace je vlastně nemožná, protože etnikum tvoří vlastní přirozenou komunitu, kterou není možné narušit. Prokop přitom upozorňuje, že do počtu přibližně tří dětí z minority v jedné třídě není s jejich inkluzí žádný problém a jejich školní integrace může být velice úspěšná (Prokop, 2019, s. 68–69, 77–80).

Druhým problémem těchto škol je velký nedostatek aprobovaných učitelů, často přesahující pětinu ze všech učitelů ve škole. V situaci, která je extrémně pedagogicky náročná, chybí pedagogové, kteří by ji mohli rozumět a měli větší předpoklady ji zvládnout. Prokop k tomu dodává, že pokud si ještě uvědomíme skutečnost, že nemáme efektivní a dlouhodobě stabilní systém

podpůrných profesí, jako jsou sociální a speciální pedagogové, školní psychologové a další, nemůžeme očekávat, že se situace – byť s libovolnou kurikulární reformou – zlepší.

Prokopova analýza školního systému je velice pesimistická – existuje zde spletenec problémů, které nebude snadné systémově řešit. Chování rodičů, kteří preferují výběrové třídy, je pochopitelné a logické, nelze se mu divit. To, čemu se ale divit lze, soudí Prokop, je, že stát v této oblasti neprovádí žádnou efektivní politiku. Ta musí spočívat ve vybudování podpůrné infrastruktury, zajištění lepších podmínek pro práci pedagogů a – zde je autor knihy radikální – výrazném omezení osmiletých gymnázií a výběrových tříd ve stávající podobě. Je také třeba vytvořit takové prostředí, které bude smysluplně proinkluzivní – například bude pracovat s limitem počtu etnicky minoritních žáků ve třídě v podobě určitých regulativních opatření. To přinese benefity jak současným „bílým školám“ v rovině zakoušené jinakosti a diverzity, tak školám segregovaným (Mestenhauser, 2015, s. 4).

Při pohledu na data je vlastně s podivem, že samotným ředitelům a zřizovatelům současný modus přijímacích zkoušek založený na stejných příležitostech v testech, které jsou snadno „cvičitelné“ s rodiči, dává smysl.

Ještě jeden zajímavý nástroj Prokop doporučuje, totiž rozvoj předškolního vzdělávání. Jedním navrhovaným směrem jsou školky pro dvouleté děti, protože jde o službu, která může velice pomoci rodinám s nižšími příjmy nebo v příjmové chudobě, zvláště, pokud bude bezplatná. Prokop upozorňuje, že není k dispozici žádná studie, která by prokázala škodlivost předškolního vzdělávání, ale jeho prospěšnost dokládá mnoho studií (Prokop, 2019, s. 83–85). Pokud tedy chceme podpořit potenciál dětí a zlepšit podmínky pro vzdělávání, pak právě předškolní vzdělávání představuje důležitou cestu. Současně musíme hledat cesty, jak do tohoto vzdělávání zapojit minority. Zdá se, že integrace je nejen jedním z klíčových nástrojů inkluze, ale také cestou ke zlepšení šancí na to, aby dítě zvládlo první stupeň (a následně další vzdělávání).

Motivace Prokopa pro všechny navrhované změny je nejen sociologická, ale i sociální – s vyšším vzděláním roste i spokojenost, zdraví, šance na dožití, sociální a kulturní kapitál a vlastně velká část sociologicky relevantních parametrů. Jinými slovy – je v zájmu státu, aby se školy změnily. Jejich selektivita je totiž ekonomickým i sociálním problémem a současnou situaci

stále zhoršuje. To, že na první pohled vytvářejí prostředí, ve kterém se lze schopnostmi vypracovat nahoru, zažít edukační „americký sen“, je pro většinu účastníků pouze fikce. A doplácíme na to všichni. Prokopova sociologie není deskriptivní, ale normativní – říká, jak by věci měly být, pokud máme určitou shodu na elementárních chtěných parametrech společnosti.

To, po čem Prokop volá, je jistá forma evidence based vzdělávací politiky, která bude méně ideologicky či ideově vyhraněná, ale bude se ve svých rozhodnutích opírat o data (Slavin, 2002; Gorard, 2017). Zajímavé je, že pro autora recenzované knihy to nemusí být jen data z pedagogických výzkumů, ale i o data z výzkumů sociologických. Škola je podle něj složkou formování veřejnosti – společnost a její politická reprezentace by neměla otázku školských reforem v prvé řadě stavět tak, zda kompetence nebo vzdělávací obsahy nebo dvě hodiny tělesné výchovy navíc, ale do centra by měla postavit otázku – jakou společnost, popsanou konkrétními parametry, si představujeme jako ideální? A jakou roli v této představě může hrát škola? Právě tento odstup pak třeba v budoucnu umožní zformulovat komplexnější a logičtější školskou politiku, než jaká se daří nyní.

Závěrem

Hlavním tématem Daniela Prokopa je problematika chudoby a rozdělené společnosti, což je téma, které zde již několikrát vyvstalo mezi řádky. Chudoba nebo příslušnost do určité společenské třídy přitom determinují mnoho jak v oblasti společenské, tak například ve sféře vzdělávání. Jsou to rodiče z nastupující kosmopolitní třídy, kteří mají velký potenciál přinést dětem kvalitní vzdělání – umí používat výpočetní techniku, mají znalost angličtiny, jsou zvyklí cestovat, disponují vysokou mírou sociálního a kulturního kapitálu, který mohou přenášet na své děti. Zatímco skutečnost, že materiální nebo finanční kapitál se dědí, je přijímaná bez větších diskusí, v případě kulturního kapitálu, ve kterém hraje významnou roli škola, jde o téma, které si diskusi zaslouží. A to především proto, že osob, které do této třídy (a přidružené zajištěné střední třídy) spadají, je podstatně méně než polovina společnosti – dohromady tvoří asi 34 % populace (Kočí et al., 2019). Prokop současně upozorňuje, že toto rozdělení, ke kterému škola výrazně přispívá, má mnoho dalších důsledků – například ve volebních preferencích, ochotě věřit fake news a dezinformacím (Morgan, 2018; Posetti & Matthews, 2018) nebo v podobě strachu z uprchlíků nebo libovolného jiného neznámého fenoménu.

Jednoznačně se shoduje s Peterem Jarvisem, když vidí budoucnost ve společnosti, která bude schopná se vzdělávat jako celek (Jarvis, 2007, 2014). Shodují se ale také v tom, že klíčem musí být vhodně nastavená státní vzdělávací politika. Navzdory ní či bez ní žádná velká pozitivní změna není možná.

Domníváme se, že právě reflexe významu sociálního a kulturního kapitálu, o kterém ve vztahu ke školám psal Pierre Bourdieu (Bourdieu, 1973; Bourdieu & Sayad, 1964; Bourdieu & Passeron, 1979) již v šedesátých letech, může být ve světle kritické angažované sociologie zajímavým impulsem jak pro školní, tak pro sociální pedagogiku. Nabízí možnost nového hlubšího pohledu na určité společenské jevy, ale současně také otevírá zásadní otázku – co může škola udělat pro to, aby se současná situace zlepšila?

Prvním a zcela nezbytným krokem je vysvětlit, v čem vůbec spočívá problém nerovnosti a proč by se s ním mělo něco dělat. Druhým krokem je pak promyšlení toho, jak si představujeme společnost, ve které chceme žít, a nalezení odpovědi na to, jak by do ní měla vstoupit škola. V obou těchto krocích může být recenzovaná monografie přínosná.

Michal Černý,

Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra sociální pedagogiky

Literatura

- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii věděni*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury – CDK.
- Bourdieu, P. (1973). *Cultural reproduction and social reproduction*. London: Tavistock.
- Bourdieu, P., & Passeron, J. C. (1979). *The inheritors: French students and their relation to culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, P., & Sayad, A. (1964). Paysans déracinés: Bouleversements morphologiques et changements culturels en Algérie. *Études rurales*, (12), 56–94.
- Fowler, B. (Ed.). (2000). *Reading Bourdieu on society and culture*. Oxford: Blackwell.
- Gorard, S., See, B. H., & Siddiqui, N. (2017). *The trials of evidence-based education: The promises, opportunities and problems of trials in education*. Taylor & Francis.
- MŠMT (2019). *Hlavní směry vzdělávací politiky ČR 2030+*. Dostupné z <http://www.msmt.cz/file/51582/>
- Jarvis, P. (2007). *Globalization, lifelong learning and the learning society: Sociological perspectives*. London: Routledge.
- Jarvis, P. (2014). *The age of learning: education and the knowledge society*. London: Routledge.

- Kočí, P., Zlatkovský, M., & Cibulka, J. (2019). *Unikátní výzkum: česká společnost se nedělí na dva tábory, ale do šesti tříd. Zjistěte, do které patříte vy.* iRozhlas. Dostupné z https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/ceska-spolecnost-vyzkum-tridy-kalkulacka_1909171000_zlo
- Mestenhauser, J. A. (2015). On the hologram of international education: With Raya Hegeman-Davis, Amy Lee, Nue Lor, & Rhiannon Williams. In R. D. Williams & A. Lee (Eds.), *Internationalizing higher education* (s. 3–15). Rotterdam: Sense Publishers.
- Morgan, S. (2018). Fake news, disinformation, manipulation and online tactics to undermine democracy. *Journal of Cyber Policy*, 3(1), 39–43.
- Posetti, J., & Matthews, A. (2018). *A short guide to the history of 'fake news' and disinformation.* International Center For Journalists.
- Prokop, D. (2019). *Slepé skvrny: o chudobě, vzdělávání, populismu a dalších výzvách české společnosti.* Brno: Host.
- Slavík, J. (2007). Sebereflexe, komunikace a socio-konstrukce reality. In T. Janík, P. Knecht & V. Najvarová (Eds.), *Příspěvky k tvorbě a výzkumu kurikula* (s. 11–19). Brno: Paido.
- Slavin, R. E. (2002). Evidence-based education policies: Transforming educational practice and research. *Educational researcher*, 31(7), 15–21.
- Šíp, R. (2019). *Proč školství a jeho aktéři selhávají.* Brno: Masarykova univerzita.